

Látogatás a halottak birodalmába

Mit kérjünk számon a hóhértól?

Eörsi már nem kommunista, de baloldali maradt

Eörsi Istvánnak az elmúlt tizenöt évben tíz könyve jelent meg. Drámát, verset, publicisztikát ír, műfordítással is foglalkozik. 21 évesen József Attila-díjat kapott, nem sokkal ezután vitába merészt szállni az akkori kultúrpolitika fejével, Révai Józseffel, hogy megvédje Déri Tibort és Lukács Györgyöt. Igaz, **Eörsi** is megalkotta versét a nép tanítójához, Rákosi Mátyáshoz, de egyszer azt nyilatkozta: „Találok mentséget; meggyőződésből írtam, mint sokan a generációmból.” 1956 után négy évet töltött börtönben. Erről a négy esztendőről szól az „Emlékezés a régi szép időkre” című könyve, amelynek központi gondolata: küzdelem az önismeretért. Az íróval Kerekes András beszélgett.

– Az ön börtönelményéből született vers és dráma, most pedig előtűnik egy emlékirat. Egyelőre még szamizdatban. Az írás próbatételére gondolva: 1956-ról mit nehezebb írni, drámát vagy emlékiratot?

Emlékezés a régi szép időkre

– Drámát általában véve nagyon nehéz írni, alig néhány embernek sikerült az utolsó kétezer évben. 1956-ról vagy bármi másról is roppant nehéz drámát írni. 1956-ról, ha pusztán a témát tekintjük, nehezebb emlékiratot írni, mert a drámában tetszés szerint vegyíthetem a fikciót a valósággal. A közvetlen valósággal viszont – ha az ember ennyi év után, vagy mondjuk, három évtized után visszalátogat egykori életébe, valójában halottak birodalmába látogat. Ez mindig nagyon nehéz vállalkozás és állandóan szembe kell nézni a túlélők érzékenységgel. Szóval, a halottak közé tett látogatás olyan mértékben nehezemre esett, hogy éveken át húztam-halogattam is ennek a könyvnek a megírását. Amikor aztán nagyon rám szóltak ezek a halottak, hogy most már ők föllázadnak, úgy éreztem, ez az utolsó pillanat. Akkor láttam neki.

Talán azért éreztem, hogy ez utolsó pillanat, mert az a rendszer, amelyet Kádár nevével szoktak fémjelezni, erre a 86-os időre (amikor elkezdtem az írást) mutatkozott meg a korábbiaknál egyértelműbben. Addigra ugyanis világosan kitetszett, hogy a határtalan biztonság és erő csak látszólagos, róla a vakolat lehullt valamiképpen, és már előtűntek mögüle a rettenetes repedések. Amikor egy rendszer – most nem társadalmi rendszer-ről, hanem a Kádár nevével fémjelzett szisztémáról beszélek – a vége felé közeledik, különösen izgalmassá válik a genezise. Főként akkor, ha megfontoljuk, hogy ennek a rendszernek a legnagyobb, legfantasztikusabb teljesítménye a kollektív amnézia, a kollektív felejtés előidézése volt. Ilyen körülmények közt nemcsak időszzerű, hanem szinte írói kötelesség is, felidézni a kezdeteket.

– Azt hiszem, elég nehéz ebben a témában pártatlannak lenni. Akár a Köztársaság téri eseményekre gondol az ember, akár arra a nemrég

napvilágra került esetre, mely szerint 1956 után halálra ítélték egy 15 éves fiút is, Mansfeld Pétert. Pontosabban, megvárták, míg 18 éves lett, és csak aztán végezték ki. Erre én nem találok szavakat, de nem is akarok. Az ön könyve sincs gyötrelmes példák nélkül, de az egészről mégis méltóságteljes visszafogottság, szellemi fölény árad. Elszámolásról beszél benne, és nem leszámolásról. Ha mégis van valamiféle leszámolás a könyvében, akkor az az illúziókkal való leszámolás

– Feltétlenül. Az egész kötet szembenézés boldogult úrfi korommal.

– Még a cím is erre utal: Emlékezés a régi szép időkre...

– Ezt a címet egyébként többen túl viccesnek találták. Hát valóban ironikusnak szántam, de „szép idő”-nek tartottam azokat az esztendőket egy szempontból: megmentettek a konszolidáció első éveinek megaláztatásaitól. Mindattól, amit a kinti „szegény lecsukhatók” – hogy most egy börtönversemet idézzem – egytől egyig nagyon megszenvedtek. Én a börtönbe mint „igaz kommunista” mentem. Az volt a meggyőződésem, hogy én vagyok az igaz kommunista, és akik lecsuktak, azok az árulók. Írtam 51–52-ben néhány olyan verset Rákosiról meg Sztálinról, amely alapján nekem vezekelnem kellett, tehát joggal csuktak le.

Most, hogy harminc év múlva visszagondolok minderre, tudom: végig az a törekvés vezérelt, hogy megpróbáljam a saját fejlődésemet, utamat organikusnak tekinteni. Nagyon sok embert ismerek, aki tényleg meggyőződéses, őszinte, becsületes kommunista volt és utána – valamilyen furcsa belső kényszertől és kompenzációs vágytól hajtva, abszolút inorganikus módon – olyan nézeteknek és magartásoknak a szószólója lett, amelyek semmilyen módon normális fejlődésben nem érthetők meg. Ezt a fajta kompenzációs magartást, ezt a buzgó antikommunizmust én nagyon károsnak tartom, mégpedig nem ösztársadalmilag, hanem a személyiség szempontjából.

Én leszámoltam rengeteg illúziómmal – gondolom a könyv írása is segített ebben –, de továbbra is az a véleményem, hogy a szocialista gondolatkinés, és az utópisztikusnak tartott szocialista eszmék is az emberiség összfejlődésének eredményei. Éppoly ostobaság volna kidobni őket a hajóból, mint ahogyan a sztálinizmus idején kidobták a hajóból a libe-

ralizmus nagy vívmányait, mondjuk az emberi jogokat. Tehát én valóban úgy gondoltam, hogy ennek az organikus fejlődésnek az eredményeképpen azt kell megvizsgálnom magamban: mi az, amit el kell vetnem, mi az, amit megtarthatok. Most már nem vagyok kommunista. Semmiképp sem vagyok az, mégis úgy gondolom, baloldali maradtam. A kérdés most az: milyenek a baloldaliság esélyei egy olyan rendszerben, amely minden baloldaliságot végsőkéig a kompromittált és diszkreditált – és most nemcsak a magyar rendszerről beszélek, hanem az egész kelet-európai komplexusról –, vannak-e még egyáltalán esélyei, s hogyan tudom mindezt magamban továbbvinni.

– Számomra ez a kulcs nemcsak a kor, a közelmúlt, de a jelen megértéséhez is. Az ezekről vallott fejtegetésekből az olvasó számára kikerkedik a költői kérdés: létezik-e az etikában elévülés?

Azt írja: Ha pszichológus volna, a rendszer történetét elfojtásos és kompenzációs periódusokra osztaná. Az nyilvánvaló, hogy most nem elfojtásos szakaszban vagyunk, de talán nem is túlkompenzációsban. Mi az ön véleménye: el tudunk-e végre számolni tudatunknak – nemzet-tudatunknak – 1956-ról?

Rettenetes volna a számonkérés

– Először az elévülésről szeretnék beszélni. Az etikában valóban nem létezik elévülés. És erre a könyvben is felhoztam olyan példát, mint Oidipusz király, akinek tíz évvel bűncselekményeinek elkövetése után nyújtják be a számlát, és egy pillanatig se jut eszébe, hogy az elszámolásból kivonja magát. A görögökben még volt etikai érzék, és nem foglalatossá váltak mentségek gyártásával. Úgy gondolom, hogy – s ezt mint drámaíró vagy mint dráma írást érdeklődő ember mondom – egyáltalán nem lehetne drámát, tragédiát írni, ha abból indulnánk ki, hogy az etikában van elévülés. Káin megölte Abelt, mindez negyvenezer, vagy négyszáz, vagy nem tudom hány ezer éve történt, de máig érvényes.

Más kérdés azonban a jogi elévülés. Tehát amikor elszámolásról és nem leszámolásról beszélek, arra gondolok, hogy nem tudnék ennek az országnak a számára szörnyűbb dolgot elképzelni, mint azt, ha egy komolyabb fordulat, a pluralista demokrácia létrejötte esetén, előszednék a gyilkosokat. 1956 után nemcsak Mansfeld Péter esetében, bizonyíthatóan sok esetben olyan embereket akasztottak föl, akiknek „mévadó száj” amnesztiát ígért. Tehát ország-világ hallotta az amnesztia ígértét. És nemcsak a híres emberekről volt szó, hanem minden fegyveres harcosnak amnesztiát ígértek november tizedike táján. Ha viszont most elkezdenék a számonkérést a bírakkal, a politikusokkal, és lemennék egészen a hóhérig, az rettenetes volna. Egyrészt azért volna rettenetes, mert az ország megint

nem foglalkozna mással, mint a bosszúval. Másrészt, mert ettől semmi nem javulna meg, egy ember föl nem támadna. Harmadrészt meg a jogban valóban van elvülés: harminc év után ezek a dolgok számonkérhetetlenek. Hacsak nem valódi népirtásról van szó, de még akkor is – mint látom Nyugat-Németországban, ahol bizonyára nem helyeseltető módon gyakran futni engedik a tömeggyilkosokat is. Tehát én úgy gondolom: a feladat egy olyan morális értékhiarchia kialakítása és bevezetése a magyarországi köztudatba, hogy a gyilkosok és bűnrészesek mindenféle külső büntetés nélkül is rosszul érezzék magukat. De azt sem zárom ki, hogy ez a rossz érzés katarzishoz vezessen egyik-másik embernél, vagy többek esetében.

Nem óhajtanék a rossz kalodájába zárni életfogytiglan embereket meg embertömegeket. Mert erről is lehet beszélni – elég csak az újságírókra gondolni, akik ezekről az 56-os perekről tudósítottak, és akiknek egy része most, gondolom, reformújságíró már megint, és nagy rokonszenvvel hallgat e pillanatban engem is. Itt vannak tehát ezek az újságírók, velük kapcsolatban mit gondolok, mit javasolhatok? Csak azt, hogy ki-ki gondolja végig a saját szerepét, érezze magát rosszul, ha erre oka van, és próbáljon utána – ahogy az előbb mondtam – szervesen másfajta tevékenységbe és másfajta felfogásmódba „átfejlődni”.

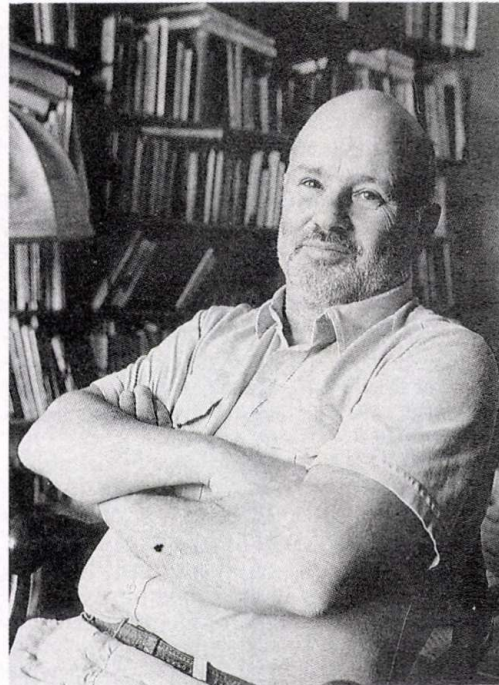
Ami a kérdés második, általános részét illeti: én úgy gondolom, hogy sine ira et studiv, tehát harag és részrehajlás nélkül még nem tudunk végérvényes ítéleteket mondani. Hiszen már mindnyájan, személy szerint belebonyolódtunk az eseményekbe, ezen az oldalon vagy másik oldalon. Bizonyos dolgok azonban megállapíthatók. Számomra – írtam erről egy cikket, de nem tudtam még sem a Magyar Nemzetben, sem az Élet és Irodalomban publikálni, úgyhogy valószínűleg szamizdatban fog ez is megjelenni – az nem kérdés, és nem tudományos vizsgálati téma, hogy mi volt ötvenhat. Én tudniillik abból indulok ki: ha egy egész nemzet föllázad, és mondjuk – főként – majdnem az egész munkásosztály, akkor nem állíthatjuk azt, hogy a munkásosztály a saját hatalmát akarta megdönteni. Hacsak nem állítjuk azt is, hogy nem értesült arról, hogy hatalmon van, ami nyilvánvalóan nevetséges lenne. Tehát az, hogy itt népfelkelés – sőt, az én szóhasználatommal – forradalom volt, azt én egyáltalán nem tartom kétségesnek. Tudományos vizsgálatra érdemesnek tartom azonban, hogy milyen mértékben folytak, játszottak bele az eseményekbe más, akár nyíltan ellenforradalmi erők is, milyenek voltak ezeknek az esélyei. De hogy 1956. október 23-án, és hogy november 4-e után mi történt, az tapasztalati tény, egyiken sem érdemes vitatkozni. Ödökdodom továbbá a hivatalos megítélésnek attól a formájától is, amely most napvilágot látott, hogy tudniillik népfelkelés volt, tehát október 23-a se ítéendő el. De ellenforradalomra vált, tehát november 4-e is nagyszerű. Ez – megítélésem szerint – tartósan nem tartható álláspont. Valóban szükség van további vizsgálódásra. Bizonyos ellenforradalmi tendenciák október utolsó napjaiban csakugyan jelentkeztek, ám november 1-jétől fogva úgy látszott, hogy a Nagy Imre-kormány és a központi hatalom úrrá lett a helyzeten. Az ellenforradalom, a valódi ellenforradalom elfojtása, visszaszorítása már folyamatban volt.

– Vagyis az akkori idők résztvevői úgy érezték, hogy november 3-ra, 4-re visszaszorult az ellenforradalom, és a forradalom konszolidálódott.

– Úgy van. November 5-én megindult volna a munka. Azok, akik valóban forradalmat csináltak, maguk vállalták, hogy az ellenőrizhetetlen, szélsőjobbaldali anarchisztikus kalandor jellegű csoportok ellen akcióba lépnek, ha ez szükséges. Úgy látszott, a kormánynak kellő karhatalma volt már, és akkor jött a beavatkozás.

A régi szép időkben...

...és ma Eörsi István

Román üdvözlő távirat a magyar íróknak

A hallgatás sztrájkötörői

„Irodalomtalanítás” 1957-ben

Az 1956-os esztendő a felszabadulás utáni irodalompolitikánk alakulásában is választóvonalat jelentett, hiszen az Írószövetség nagyon határozottan, erősen kifejezésre juttatta ellenállását a tovább élő zsdanovi művészetkonceptióval szemben. A desztalinizálás mértéke, a népfelkelést megelőző időszakban a hazai értelmiséget nem elégítette ki. Az 1956-os robbanás után ideiglenesen felfüggesztették az Írószövetség működését, majd megkezdődött a művészeti élet újjászervezése. Ennek során a régi struktúrákat már nem lehetett használni, az újak viszont még nem alakultak ki. 1957-ben sor kerül az úgynevezett „kisperre”, amelyben az Írószövetség funkcionáriusait állítják bíróság elé. Majd ősszel a „négyeket”, Déryt, Tardost, Zelket és Háyt ítélik börtönbüntetésre. Erről a korról beszélget Szénási Sándor Turczy István kutatóval.

– Hivatalos – hogy mondjuk így – elvi állásfoglalásaiban megszólal-e a párt, elmondja-e azt, hogy milyen irodalompolitikát képzelt majd el egy esetleges konszolidáció esetén?

Igen, de ehhez vissza kell mennünk az időben, 1956. november 4-e utánra. Az ország a dermedtség állapotában van, az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának első felhívása értelemszerűen a gazdasági és társadalmi élet normalizálását tűzi ki célul. De már a második dokumentum, a cecemberi határozat foglalkozik az irodalmi és művészeti élet kérdéseivel. Ez a szocialista művészeti irányzat támogatása mellett más, haladónak minősített irányzatok és alkotók működését is szavatolni kívánja; majd kimondja, hogy a művészek-

nek, tudósoknak, értelmiségieknek, megfelelő szervezeti formák megteremtésével, meg kell adni a lehetőséget a képességek érvényesítésére...

Itt van tehát egy tetten érhető komoly ellentmondás: nevezetesen az, hogy a határozat gyakorlatilag zöld utat enged az értelmiségi létfórumok újjászervezéséhez, ugyanakkor a valóságban megkezdődik az a folyamat, amelyet én házi használatra úgy nevezek, hogy „irodalomtalanítás”. A párt irodalmi lap indítását nem engedélyezi, leállította a korábbiakat, de új lapok még nincsenek. A könyvkiadás gyakorlatilag szünetel, 1957. január 17-én felfüggesztik az Írószövetséget, két nappal később felfüggesztik az újságíró-szövetséget és már megkezdődnek a letartóztatások, amelyek lényegében 1959 áprilisáig, az úgynevezett újpesti perig folyamatosan napirenden vannak.

– Mi magyarázza ezt az ellentmondást? Csúpan az, hogy a párt meg akarja nyerni vagy vissza akarja csalogatni az értelmiséget, vagy pedig párton belül folyik valamilyen harc, esetleg a liberálisok és az ortodoxok között?

– Is, is. Mindkét típusú választ meg lehet adni. Hiszen, ha megnézzük az akkori különböző megszólalásokat, kiderül, hogy a paletta színes. Két példa. A leggyakrabban megszólaló írók: Bölöni György és Mesterházi Lajos. Ők arra törekednek, hogy ezeket az ellentmondásokat feloldják, és egyfajta irodalmi egységfront lehetőségét megteremtsek. De 1957 márciusában megszólal Révai József is, aki hozzájuk képest balról – ahogy ő nevezi –, eszmei